

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ІННОВАЦІЙ ЯК СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІКИ РОЗВИТКУ

Розглянуто проблемні моменти сучасного етапу формування національної інноваційної системи та запропоновано концептуальний підхід до вибору елементів матриці державної політики економічного зростання.

Ключові слова: інституціональні матриці, державна політика зростання.

In article are considered problem-solving moments of the modern stage of the shaping national innovation systems and is offered conceptual approach to choice element matrixes state innovative politicians

Key words: institutional matrix, state innovative policy.

Фундаментальна наука і система виробництв виступають відокремленими інституційно самостійними формами, володіють власним самоплином. Узгоджене просування в одній та другій інституціональній системі може бути досягнуто, на думку Д. Стігліца, двома шляхами: на основі мобілізаційних проривних програм, що є локомотивами розвитку декількох областей практики, і на основі спеціально створюваних фінансових механізмів. Відповідно на сьогодні методологічні підходи до визначення детермінант інноваційного перетворення суспільства обмежуються в основному інститутами наукової, виробничої і фінансової сфер без урахування визначальної ініціативної дії людини в інноваційному процесі.

Окремих питань формування економічних інститутів інноваційної економіки присвячували наукові розробки А. Даниленко, С. Кірдіна, Е. Кульпін, Р. Лукас, О. Пасхавер, Ю. Пахомов, Д. Стігліц. Проте проблема вдосконалення інституціональної концепції інноваційної діяльності в контексті вибору елементів інституціональної матриці не розглядалось.

Метою статті є уточнення підходів до формування інститутів суспільства розвитку, заснованого на інноваціях.

Інноваційний розвиток – економічне, соціальне, культурне явище, яке впливає на якість відтворення в усіх сферах суспільного життя і отримує відповідні наслідки в економічній сфері, соціально-економічному, екологічному, культурному бутті суспільства.

Так само, як рівень інноваційного розвитку визначає якість буття суспільства, так і суспільство впливає на інноваційний стан економіки і держави. На сьогодні вивчення та вимірювання численних ефектів інноваційного процесу, прямих і зворотних впливів, що ним спричинені, в пострадянських і посткризових суспільствах тільки розпочинається. За будь-якого випадку зрозуміло, що рефлексії інновацій у суспільстві відбуваються в системі “людина – новація – людина”. Перетворення новації в інновацію може здійснити лише людина, вмотивована певним інтересом. Логічно передбачити, що вплив здійсненої інновації не залишить суспільство в інертному стані вже тому, що остання (мається на увазі в першу чергу продуктова інновація) щоразу підвищує можливі стандарти життя і викликає потребу чим більше витратити аби дотягнутись до нових стандартів. Сьогодні вже очевидно, що саме завдяки активним інноваційним стратегіям передових західних і особливо американських корпорацій на Заході сформувалось суспільство надвисоких стандартів споживання. Цікаво, що український соціум легко інфікувався стандартами надвисокого споживання. Проте суспільство не отримало одночасно вірусу інновацій – “хвороби” суспільного відтворення, яке виводить економічну систему з рівноваги на певний час, аби досягти нової якості її відтворення. Унаслідок цього Україна перетворилась на дуже своєрідне суспільство, яке лише в певному сенсі є суспільством розвитку (і це продемонстрували роки докризової економічної динаміки). Таке суспільство вимагає ефективніше і більше працювати, щоб більше витратити. Проте таке суспільство є абсолютно стерильним з точки зору перспективи нащадків. Споживацька модель економіки, спрямована на вичерпання природного, інтелектуального, генетичного потенціалу нації і території – суспільство з пасивною інноваційною моделлю розвитку – шлях унікуди.

Серед елементів функціонально-економічної системи економіки найбільш рельєфно проступають компенсаційні (вартісні), інституційні, інформаційні функції та функції потреб, які є передумовами формування відповідних підсистем (ресурсної, енергетичної, виробничої, інформаційної, споживчої та інституційної), об'єднаних головною функцією життєзабезпечення індивідів [3].

Отже, функції потреб впливають на формування підсистем виробництва і якості відтворення, з одного боку, з іншого – на споживчу підсистему. Тому з підсистем, що подані в дослідженні Б. Одягайла, слід виділяти системи вищого порядку, що стосуються відповідно процесу виробництва і процесу споживання, оскільки сучасний етап розвитку України продемонстрував, що потреби можуть мати вплив на сучасну економічну систему двоякого роду:

1) підсилення стандартів споживання – за споживацької моделі без впливу на якість суспільного відтворення;

2) перетворення процесу виробництва на інноваційній основі – за інноваційно-інвестиційної економічної моделі за наявності життєвих потреб суспільства і економічної системи в інноваціях.

Інноваційна змістовність концепції суспільства розвитку, заснованого на моделі активної, наступальної інноваційної стратегії актуалізує проблеми, пов'язані із формуванням інноваційно-активної поведінки суб'єктів господарювання, створенням відповідних інституціональних умов відклику суспільств на інновації.

Теорія раціональних очікувань Р. Лукаса виходить з того, що економічні суб'єкти не схильні пасивно очікувати змін економічного курсу. Вони отримують і опрацьовують інформацію з метою формування логіки майбутнього розвитку. Спираючись на широку інформацію, суб'єкти передбачають ймовірні наслідки грошово-кредитної та фінансово-бюджетної політики: приймають раціональні рішення, здатні врівноважити дії державних структур. Підприємці і домашні господарства не просто екстраполюють процеси і тенденції, а прагнуть досягнути суті і логіку тих, хто здійснює регулювання економіки. Р. Лукас вважає, що не слід розглядати споживачів і підприємців лише як об'єкти макрорегулювання; вони мають власний розум і очікування людей такі ж важливі для економіки, як економічна політика уряду.

Уявляється, що невід'ємною складовою інноваційної політики держави розвитку є послідовне переконання громадян в ефективності державних інститутів, що склалися і вдосконалюються, державних стратегій, які безпосередньо і позитивно впливають на якість життя громадян, у безальтернативності інноваційного шляху розвитку.

Формування державної інноваційної політики полягає в ретельному виборі інститутів підтримки інноваційного, які при координуючому та регулюючому впливі держави спроможні забезпечити нелінійне збільшення ефективності інноваційного процесу і формування суспільства розвитку.

Обґрунтовуючи такий підхід, слід послатись на теорію коеволюції, а також на теорію самоорганізації у складних відкритих системах, яка була вперше застосована в біологічних науках.

Спробуємо коротко викласти методологічний підхід до обрання окремих сфер для побудови державної політики в інноваційній сфері, спрямованої на отримання бажаних рефлексій в інноваційному процесі. На сьогодні теза “набуття інноваційним процесом незворотного характеру” безнадійно застаріла, бо інноваційний процес – не одне й те саме з технологічним або науково-технічним (НТП), це процес, опосередкований активним діяльним впливом суб'єктів господарювання в усіх його проявах. Лише їх переконання можуть вплинути на життєздатність інституту інновації в суспільстві.

Свідоме формування прогресивної моделі розвитку суспільства може бути орієнтоване на відбір та культивування кожного досконалого елемента його інституціональної системи [4, с. 554–555].

Синергетична концепція акцентує увагу на тому, що біфуркація не визнає існування другорядних явищ, завжди визначає їх як суттєві, її головний висновок полягає в тому, що кожен навіть другорядний компонент може направити систему в певному напрямку. Проте синергетична концепція не вичерпується лише впливом біфуркацій.

Виходячи з принципів синергетики і термодинаміки нерівноважних процесів, Н. Моїсеєв побудував теорію еволюції біосфери як глобальної системи та переходу її в ноосферу через реалізацію принципу коеволюції людини і природи [2]. Використавши при побудові теорії еволюції біосфери дарвінівські “зміненість, спадковість, відбір” Н. Моїсеєв значно розширив їх змістовне наповнення, розділивши механізми відбору на два класи:

1) адаптаційний механізм, особливість якого полягає в тому, що він дозволяє до певної міри передбачити розвиток подій, прогнозувати їх, при цьому під адаптацією розуміють “самоналаштування”, яке забезпечує системі, що розвивається, стійкість при даних конкретних умовах;

2) біфуркаційний механізм – організація системи володіє пороговими станами, перехід через які веде до різкої якісної зміни процесів, що в ній протікають, до зміни самої організації. При цьому, якої саме форми набуде організація після проходження порогового (критичного) стану, буде визначатись випадковими факторами.

За таких умов моделювання нової інституціональної структури засноване на культивуванні її елементів.

Е. Кульпін, наслідуючи вчення Н. Моїсеєва на основі конкретних розглянутих історичних прикладів, дійшов висновку про нефатальний характер непередбачуваності, який полягає в тому, що головні параметри “каналу еволюції” соціуму, на відміну від природи, визначаються не незначними обставинами. Для розуміння еволюції біосфери з урахуванням соціальної підсистеми механізм відбору, окрім адаптаційного і біфуркаційного, повинен бути доповнений третім, який може бути сформульований як принцип превалювання неантагоністичних протиріч над антагоністичними. Цей принцип “співжиття” Е. Кульпін виокремлює як ключовий момент сумліннісного і ціннісного орієнтуру у взаємовідносинах людини і природи в умовах нарощування глобальної соціально-екологічної кризи та загрози планетарної антропогенної катастрофи. У суспільстві такий принцип виражається в політиці мирного співіснування, кооперації, чесної конкуренції, де проявляється узгодженість дій множини елементів, що призводить до емерджентного ефекту. У даному випадку емергентність проявляється у знаходженні оптимального, збалансованого результату, можливих компромісів.

За Н. Моїсесвим, найважливішою умовою переходу до суспільства ноосферного типу, що забезпечує коеволюцію людини і природи, є синергетичний, кооперативний підхід до прийняття рішень у межах каналу еволюції.

У зв'язку з цим передбачити подальший розвиток системи неможливо, проте ні зовнішні, ні внутрішні впливи не здатні вивести систему за межі "каналу еволюції", заданого для цієї системи. Якщо параметри і стани не виходять за такі канали, механізми розвитку носять адаптаційний характер. Під дією певних причин система може вийти на перетин "каналів" адаптаційного розвитку, після чого вступає в дію біфуркаційний механізм і виникає кілька різних варіантів розвитку.

З точки зору адаптації економічної системи до зовнішніх впливів феномен адаптації розглядається з точки зору співвідношення між рівноважними системами і виражає пристосування сутнісних сил (ресурсних, енергетичних, інформаційних тощо) системи, відображає внутрішнє опанування нею зовнішнього примусу шляхом модифікації засобів пристосування, що відбувається на фоні відхилень від рівноваги. Адаптація є процесом заміщення універсальних (закономірних механізмів, мотивів і методів їх досягнення) модифікованими (компенсаторами) формами. Оскільки сучасні економічні системи дуже відірвались від своїх безпосередніх форм і економіка набуває фетишизованого вигляду (відрив вартісних форм, титулів вартості тощо), який затьмарює реальність, виокремлення в економічній системі універсальних економічних форм, які відображають тенденційні та адаптивні відносини, а також похідних і модифікованих форм, які відображають тенденційні відносини, дає можливість створення більш ефективної економічної системи.

При цьому межі адаптації можуть бути визначені у випадку, коли відомі закономірності, що управляють розвитком.

Біфуркаційний механізм дозволяє пояснити діалектичне протиріччя еволюції, коли поряд з ускладненням, диференціацією, виникненням якісно нових структур в природі можливі деградація і зникнення системи [2]. Сполучена дія окремих елементів системи, свідоме їх культивування з метою підтримання моделі суспільства розвитку може бути ґрунтоване на превалювання неантагоністичних протиріч над антагоністичними, що дозволить функціонувати адаптаційним механізмам розвитку систем, орієнтованим на самоналаштування, яке забезпечує системі, що розвивається, стійкість при даних конкретних умовах.

За інституціональною концепцією, з якої виходить С. Кірдіна, матричний принцип розвитку неживої природи був у свій час виявлений у геологічних науках. Далі ця ідея проникла в біологію, яка пов'язала матричний принцип спадковості з теорією еволюції. У цій царині ідея матриці дозволила знайти відповідь на питання про механізм походження та розвитку життя. Він являє собою конваріантну редуплікацію, тобто самовідтворення молекулярних структур на основі матричного синтезу, коли успадковується не лише генетична інформація, але й дискретні відхилення від первісних станів, тобто мутації. У будь-якій складній молекулярній структурі таким чином відбуваються зміни, і кожного разу відбувається не абсолютно точно її повторення, а відтворення із внесенням деяких змін. Оскільки ж сама матриця передачі спадкових ознак має більший ступінь стабільності, остання забезпечує процес передачі генетичної основи і відтворення життєздатних форм. Таким чином, природний відбір являє собою еволюцію конваріантно змінюваних форм на основі матричного відтворення, а саме життя являє собою безперервне матричне копіювання з наступним самозбиранням копій [1]. У соціальних системах нові інституції виникають унаслідок розумної діяльності людини і в разі відсутності антагоністичних протиріч із інститутами, що існували, проходять процес адаптації. Тому жорсткий загальнобіологічний принцип М. Тимофєєва-Ресовського, відповідно до якого еволюційний процес розвивається в три етапи: відбір нових стандартів, їх закріплення і винищення проміжних форм у соціальних системах трансформується, позбавляється антагоністичних протиріч, а зміни в ньому набувають адаптивного характеру. Найбільш актуальним питанням подальшого розвитку економічної теорії є виявлення меж і можливостей адаптації та на цій підставі дослідження об'єктивних умов розвитку суспільства ноосферного типу.

Існуючі в державній політиці і в державному управлінні інституціональні матриці в пострадянських країнах не містять блоку інноваційного відтворення. Інноваційна політика є новою цариною, що виникла у відповідь на виклики глобалізованого світу і повинна бути "вписана" в існуючий інституціональний контекст як формальних, так і неформальних інституцій в усіх сферах суспільного життя засобами ефективних інструментів регулювання.

Виникає наступна низка завдань державної політики, без вирішення якої неможливо забезпечити суспільний прогрес. Провідним суб'єктом інноваційного процесу, носієм економічного інтересу щодо інноваційно спрямованого відтворення є людина як носій економічного інтересу. Мета державної інноваційної політики полягає в підтриманні такого інтересу, тому є нагальна необхідність у формуванні загальнодержавної стратегії побудови економіки розвитку, ґрунтованої на вивченні закономірностей адаптації економічної системи до зовнішніх впливів і трансформації її в напрямку підвищення життєздатності у глобалізованому світі.

Перетворення в межах обраного каналу еволюції в умовах превалювання неантагоністичних протиріч дозволять набути відтворювальним процесам ознак сталого розвитку, внаслідок чого суспільство може отримати нову якість – суспільства розвитку, сприятливого до інновацій і такого, що продукує нову наступальну інноваційну стратегію.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на визначення та впорядкування найбільш ефективних структурних елементів, які складають матрицю державної інноваційної політики як однієї з умов забезпечення основ формування суспільства розвитку. Іншим актуальним напрямком досліджень є межі адаптації параметрів і механізмів розвитку з метою виявлення об'єктивних його закономірностей.

Література:

1. *Кирдина С. Г.* Институциональная структура современной России: эволюционная модернизация / С. Г. Кирдина // Официальный сайт С. Г. Кирдиной. – Режим доступа : <http://kirdina.ru/public/31okt04-01/>
2. *Моисеев Н. Н.* Алгоритмы развития : [монография] / Н. Н. Моисеев. – М. : Наука, 1987. – 304 с.
3. *Одягайло Б. М.* Генеза та глобалізаційна адаптивність національних економічних систем (інституціональний підхід) : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.00.01 “Економічна теорія та історія економічної думки” / Б. М. Одягайло. – К., 2004. – 2007. – 22 с.
4. *Цивилизационные модели современности и их исторические корни* / [Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко и др.] ; под. ред. Ю. Н. Пахомова. – К. : Наук. думка, 2002. – 632 с.

Надійшла до редколегії 21.10.2010 р.